

**РЕСТАВРАЦІЯ ТРАДИЦІОНАЛІЗМУ, АБО
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ
КОНСЕРВАТИВНОЇ РИТОРИКИ У ПРОСТОРІ
МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ**

Анотація. Статтю присвячено аналізу феномена реставрації традиціоналізму як дискурсивної практики соціального конструювання в контексті модернізації українського суспільства, що вплетена у рамку сучасних глобальних трансформацій. Автор розглядає реставрацію дискурсу традиціоналізму в сучасному просторі масової комунікації. Дискурс традиціоналізму і риторика консерватизму тлумачаться як особливі форми звернення до соціального досвіду минулого, що намагаються конкретизуватися в його сьогоденні. Охарактеризовано головні особливості дискурсу традиціоналізму. Показано, що консервативний підхід до суспільства, його інститутів характеризується принципом слідування історичній, національній та соціальній традиції. Це означає конструювання установок на соціальну солідарність, розвиток національної економіки, а також пріоритет інтересів нації і держави перед інтересами індивіда. Виокремлено соціально-психологічні функції дискурсу традиціоналізму у просторі масової комунікації.

Ключові слова: глобальна трансформація, відновлення традиціоналізму, риторика консерватизму, комунікативне суспільство, історична, національна і соціальна традиція.

Постановка проблеми. У буденній свідомості та реаліях повсякденної взаємодії спільноти концепт «традиція» міцно пов'язаний зі сферою «архаїки», з консерватизмом, певною зворотністю та ретроградністю. Сучасні вектори інтерпретації соціокультурного простору позиціонують процеси усвідомлення нестабільності,

плинності, кліповості, а разом із тим продукують хиткість стаціонарних основ ідентичності, розмивання онтологічних основ особистості. Культурний простір класичної доби з його тяжінням до прецедентів (прецедентних текстів у найширшому сенсі) поступився місцем простору «швидких дотиків» та «поверхневих ковзань», внаслідок чого семантична невизначеність та подвійне кодування запропонували інший спосіб поводження із дійсністю: остання постала як конструктор.

Суспільство, пристосовуючись до нових інтерпретаційних рамок, пропонує елітарним дискурсом постмодерну, виробляє у відповідь своєрідний набір «засобів практичної адаптації» до сконструйованих обставин. Одним із таких засобів постає дискурс традиціоналізму, котрий намагається реставрувати у просторі масової комунікації – на протиположність плинності й рухливості – відносно стійкі, повторювані, трансльовані від покоління до покоління – нормативні форми суспільної практики, які складаються в рамках конкретного соціуму та обумовлені культурними, суспільно-економічними, політичними і іншими особливостями його існування.

Отже, нині у просторі масової комунікації парадоксальним чином поєднуються дві групи дискурсів, що є відповіддю на дві глобальні протилежноспрямовані тенденції сучасного світу. Перша із них позиціонує укріплення зв'язків між державами, регіонами, суспільствами, посилення взаємопроникнення культур, а також конструє як бажане сприймання «культурної стандартизації» та універсалізму (глобалізації). Друга – конструє наростання культурної диференціації та дезінтеграції, що спричинене посиленням інтересу до певних історично стійких форм ідентичності (соціальної, етнічної, релігійної тощо), які властиві певним локальним спільнотам. Іншими словами, у просторі масових

комунікацій все частіше можна почути «голос» дискурсу традиціоналізму, який пропонує відійти від глобалізаційних спрямувань (почасти внаслідок розчарування в ідеї мультикультуралізму та поразках конструювання європейської ідентичності) і виголошує заклики повернутися до «віри батьків» та «традиційних цінностей». Однак соціально-психологічні причини «зворотних процесів» не висвітлені належним чином.

Отже, *мета статті* полягає у аналізі соціально-психологічного підґрунтя реставрації дискурсу традиціоналізму та консервативної риторики в просторі масової комунікації.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Основна функція дискурсу – забезпечення комунікації для реалізації влади. Як тільки особистість перетинає кордони індивідуального простору й потрапляє в простір соціальних комунікацій (суспільної взаємодії загалом), вона автоматично опиняється в просторі мови, а отже й у просторі ієрархічно-владних відносин, цією мовою продукованих [3]. Мало того, входження в цей простір із достатнім рівнем дискурсивної компетентності автоматично означає, що кожне коректно складене і правильно інтерпретоване повідомлення відтворюватиме закладений у згорнутому вигляді сценарій підпорядкування, ієрархії, дотримання нерівності.

На наш погляд, нині у просторі масової комунікації ми, з одного боку, спостерігаємо потужні енкратичні дискурси, які намагаються пропагувати реформування сучасного українського суспільства та легітимізувати модернізаційні зміни перехідного періоду. З іншого – усе потужніше вимальовується риторика відповідності національним/традиційним цінностям та моральним установкам, що складають духовну основу суспільства. (Показовою є стаття О.О.Стельник, де автор зазначає, що

«ностальгія за "традиційними цінностями" і заклик до їх відродженню – вельми популярний хід в українській державній, демографічній та релігійній риториці, зверненій до сім'ї і жінки» [7, 71].) Отже, як контрпозиція до проєвропейського та постіндустріального дискурсів набирає популярності традиціоналістичний інтелектуальний напрям, основою котрого є відтворення аксіологічно-мотиваційних координат традиційного суспільства.

Зрозуміло, що сенсоутворювальним елементом для подібних реставрацій постає традиція, що у найширшому розумінні тлумачиться як збереження і розвиток усього цінного, що було накопичено народом протягом його історії, а також як реконструкція суспільних інститутів відповідно до цих зразків.

Намагаючись виявити соціально-психологічне підґрунтя реставрації дискурсу традиціоналізму, потрібно артикулювати той факт, що приймання особистістю традиції – акт, детермінований безліччю різнопланових чинників, який, окрім того, має тотальний наслідок: людину, що переконана у святості традиції та потребі її дотримання, неможливо «звабити» іншою інтерпретацією «належної» реальності [2, 132].

Отже, можна погодитися з В.А. Гусевим, що принцип слідування традиції, який знаходиться на вершині ієрархії принципів консервативного типу мислення, безпосередньо визначає і два інших невід'ємних його принципи, котрі займають в цій ієрархії другий щабель – антиіндивідуалізм і антираціоналізм. Тому консервативна риторика насичена тезами про недосконалість (незавершеність) людини і її раціонального начала, а також необхідність утриматися від радикальних дій у площині соціальним перетворень.

Попри відмінності у поглядах на природу і оцінку традиції, представники різних напрямків сходяться в одному – її ключовою функцією (і визначальним критерієм) є спадкоємність – як метод передачі соціального досвіду від попереднього покоління до наступного. Інші функції – інтеграційна, регулююча, гносеологічна та інші – можуть бути тлумачені як вторинні.

Окрім того, традиція – це найважливіший атрибут національної свідомості. Тому консерватизм постає платформою, з якої артикулюється небезпека занепаду національного – адже його риторичні фігури постійно вибудовуються як експресиви щодо послаблення почуття національної (само)свідомості.

Варто також висвітлити ще одну важливу силову позицію дискурсу традиціоналізму: його оберненість на історію, на концепти «історичної пам'яті» та «національної травми» (як того, що може міститися в історичній пам'яті). Звернення до згаданих змістів підсилює дискурс традиціоналізму за рахунок кількох компонентів: інформативного (відомості про ту чи ту історичну подію, особі, явище), концептуального (цілісне уявлення про хід і сенс історичного процесу), аксіологічного (оцінка історичних подій і явищ з точки зору певних ціннісних пріоритетів). Реставруючи ту чи ту історичну подію, дискурс традиційності водночас розташовує її у певному інтерпретаційному контексті. Зокрема, характер здійснюваної інтерпретації визначається нормативами і цінностями, соціальним контекстом і інтелектуальним кліматом сучасності.

Особливо актуальною стає проблема ставлення до минулого та змісту історичної пам'яті, якщо суспільство проходить через період серйозних соціокультурних змін, ломки традиційних стандартів і стереотипів мислення.

Адже сенс будь-якої історичної події або значення діяльності будь-якого історичного персонажа є – здебільшого завдяки або часовій віддаленості, або втраті доказової бази – простором семантичної невизначеності, за рахунок чого їхні оцінювання можуть зазнавати радикальних переосмислень протягом досить короткого часу, навіть протягом життя одного покоління. Мало того, в історичній пам'яті можуть одночасно уживатися різні образи минулого і різні наративи про минуле. У кожному з таких наративів можуть бути присутніми одні і ті самі опорні моменти, персонажі, сюжетні епізоди, але смислове наповнення цих сюжетів може бути зрештою сконструйоване доволі по-іншому. У таких ситуаціях, за словами А. Еткинда, «боротьба за зміст історичної пам'яті подібна театру військових дій, на якому відбуваються стратегічні і тактичні акції, що виконуються різними силами і засобами» [10, 46].

Проте віяло можливих наративів зберігає одну важливу рису дискурсу традиціоналізму, а саме: опору на героїв минулої доби та специфічне їхнє позиціонування. Зокрема, йдеться про те, що в межах такого дискурсу міфологізуються персонажі і образи [6]. Але справа у тому, що вони не усвідомлюються у повному сенсі як «міфи», навпаки, підкреслюється їхня історичність, реальність, істинність (а істинним в цьому дискурсі є те, що є моральним, етичним та відповідає релігійним цінностям). Іншими словами, дискурс традиціоналізму й риторика консерватизму пропонують орієнтацію на істину [5].

Традиціоналізм як соціально-психологічна інтенція означає схильність до збереження старих зразків, способів життя, визнаних загальними і універсальними. Але, на наш погляд, існує ще один – глибший пласт – дискурсивної основи традиціоналізму. Йдеться про етос – емоційно насичений комплекс цінностей і норм, які поділяються

спільнотою. Ці норми знаходять вираження в формі розпоряджень, заборон, переваг і дозволів та легітимізуються в термінах інституційних цінностей, але, за Е. Анчел, залишають непоміченими (або слабо рефлексованими) в повсякденному житті [1]. Етос формує те, що відчувається й переживається як «дух» спільноти, її концентроване минуле – і у цьому сенсі він, як і артикульована традиція – конституює реставрацію дискурсу традиціоналізму. Етос відбивається у всіх вторинних знакових системах культури, включаючи символіко-ритуальні, дискурсивні і текстові (усні перекази, розповіді, легенди, анекдоти, а також записані спогади, мемуари, біографії і автобіографії, документи, лекції та бесіди, монографії та збірники статей та інші свідчення функціонування суспільства (у вузькому сенсі - організації) і його суб'єктів, які передбачають якийсь оцінний висновок а, можливо, і моральне вчення). Будучи «розпредмеченою історією спільноти», він постає як найбільш стійка до змін, консервативна духовна частина системи, субстрат, який має схильність «проростати» крізь інновації і привнесені запозичення. [9].

Варто відзначити, що елементи етосу, будучи «розлитими» у всіх соціальних артефактах, первинно виносяться у простір масової комунікації акратичними дискурсами на локальних публічних аренах. Натомість консерватизм як політична ідеологія та комунікативна практика постає – на відміну від мерехтливого етосу – як оформлена й доступна для рефлексії риторика, оскільки з самого початку виступає як рух «проти», як свідома опозиція до «прогресивному руху». Як тип практики консерватизм в тій чи тій мірі присутній в суспільстві завжди. Адже в будь-якому суспільстві існують верстви (склад яких може змінюватися), що зацікавлені в збереженні status quo більше, ніж в нових формах

організації суспільного простору. (Зокрема, до консервативної риторики часто вдаються представники політичної еліти і бюрократії). Обслуговуючи потребу владної групи, у просторі масової комунікації відбувається центрація риторики, яка конструє небезпечність різких змін й потребу у переживанні «онтологічної впевненості», що постають надалі як енкратичний дискурс. Водночас, як зазначалося, традиціоналізм підтримується й акратичними дискурсами, щоправда, мотиви тут уже інші. Отже, реставрація дискурсу традиціоналізму має свої соціально-психологічні підстави у різних верствах, проте, використовуваний як інструмент задоволення потреб, він може синхронізувати умонастрої значної кількості людей, а тому можна очікувати зміцнення його позицій у просторі масових комунікацій.

На наш погляд, синхронізація може відбуватися внаслідок інтерпретації двох особливостей сучасної реальності.

Першою із них, на наш погляд, є розчарування в результатах реалізації модернізаційного проекту – загалом. Акцент посилюється особливостями пострадянських трансформацій, серед яких – втілення праворадикальної версії капіталізму, оскільки модернізаційна стратегія у сфері економічних реформ була орієнтована на первісне накопичення капіталу, перерозподіл власності в приватних інтересах і на його консюмеристську (споживчу) культуру. Поряд із такою версією капіталізму паралельно оформилися встановлення автократії й олігархії в політиці та соціальна катастрофа, пов'язана з тим, що абсолютна більшість громадян опинилися за межею бідності [8, 144].

Другою особливістю можна вважати «втому від змін», що тривають в Україні вже чверть століття, до того ж для більшості населення вельми несприятливих. З часу здобуття суверенітету, країна, що володіє різноманітними

й багатими природними ресурсами та яка мала на момент отримання самостійності досить потужний промисловий комплекс, не в змозі сформувати сталий середній клас. Нинішня ситуація характеризується розчаруванням значної частини населення в ліберальних цінностях, що асоціюються, як правило, із західним способом життя – попри трансльовану енкратичними дискурсами ейфорію щодо європейського майбутнього країни. Акратичні дискурси, навпаки, артикулюють не зовсім вдалі спроби реформування вітчизняної економіки, освіти і науки за західними зразками (однак ці дискурси програють боротьбу за публічні арени). Докорінні політичні реформи (й криза довіри до реформ) формує, окрім того, негативний тренд сприймання європейського розвитку, який може посилитися процесами глобалізації, що приведуть до уніфікації ідеології, мови, культури.

Важливим для розуміння особливостей реставрації дискурсу традиціоналізму у вітчизняному комунікативному просторі є ефект його дискредитації фігурою ритора, а саме: сучасна консервативна риторика часто використовується персонажами, які досягли успіху саме за рахунок ліберальних реформ. Отже, використання цієї риторики сприймається як демагогія, «балаканина» – замість дійсно необхідних перетворень [4].

Насамкінець зазначимо, що можна фіксувати істотне зміщення енкратичними дискурсами риторики традиціоналізму/консерватизму й прогресизму. Так, проголошені тексти зберігають у рафінованому вигляді основні цінності традиціоналізму – культ моральності та етики, авторитет школи, сім'ї та церкви, культ традицій та піднесення національної культури, патріотизм тощо. У той же час виразною є тенденція з'єднувати цю риторичку із контрдискурсивними змістами – моральним релятивізмом, універсалізмом, космополітизмом, пріоритетом інтересів

окремої персоні перед інтересами держави, культом особистих прав і свобод, культом змін та революція [2, 130].

Висновки. Дискурс традиціоналізму, на наш погляд, реалізує свою агональність через виконання трьох соціальних функцій: консервувальної, регулятивної та охоронної.

Консервувальна функція пов'язана з традицією як з домінантою культури й прагненням інтерпретувати її як взірць стабільності. Кредо "Не зменш, не додай!", що проголошене стосовно чистоти старовинних книг, поширюється у дискурсі як обов'язковий інструмент стилю життя. «Архаїка» зберігається в різних формах риторики, а конструйована дискурсом реальність позиціонує незмінюваність як ідеал та істину.

Регулятивна функція полягає в тому, що дискурс містить регламентацію повсякденності й буденності життя спільноти – за допомогою текстуальних конструкцій будь-якого рівня. Заборони, обмеження, приписи та рекомендації накладаються на поведінку практично у всіх її проявах. Отже, це – функція нормування, функція розподілу ресурсів, яка є найважливішим елементом встановлення відносин домінування/ підпорядкування в суспільстві. Саме завдяки цій функції дискурс традиціоналізму легітимізує застосування насильства з боку влади – насильства, тлумаченого як вимога дотримуватися «чистоти старовинних книг», а ресурсом, що дозволяє це здійснювати, – є володіння істиною (тобто традицією).

Охоронна функція аналізованого дискурсу полягає в свідомому «відгородженні» національної культури – як системоутворювальної цінності – від проникнення в неї іншорідних елементів. По суті, дискурс традиціоналізму постає своєрідним бар'єром, що забезпечує від проникнення небажаних кодів і силових ліній, характерних для

контрдискурсів. За рахунок тяжіння до своєї замкненості й чіткої визначеності аксіологічно-мотиваційного ядра, дискурс визначає межі конструйованої ідентичності.

Отже, традиціоналізм як дискурсивна практика у просторі масової комунікації може розглядатися як складне когнітивно-ментальне утворення, що продукує, фіксує й репродукує специфічне тлумачення соціальної реальності, орієнтоване на збереження сильної влади і держави як засобів забезпечення законності і порядку, збереження традицій і національного начала. Але цікавим ефектом сьогодення є синхронізація відповідної риторики у різних сегментах простору української масової комунікації, що може бути предметом подальших досліджень.

Література

1. Анчел Е. - Этнос и история/ Е.Анчел. – М.: Мысль, 1988. –126 с.
2. Гусев В.А. Консервативные идеологии/В.А. Гусев // Социологические исследования. – 1994. – № 11. – С. 128–135.
3. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк.– М.: Прогресс, 1989.—312 с.
4. Демидов А.И. Дискурсивные политические практики как виды «мыследействия» // Вестник Поволжского института управления. – 2015. –Выпуск № 6 (51). – С.29-35.
5. Колосков А. Н. Назад к будущему: о консервативном дискурсе /А. Н.Колосков // Studia culturae. – 2011.– Вып. 13. – С. 94–98.
6. Соколов Е.Г. Персонажи и образы консерватизма в истории русской культуры / Е.Г. Соколов //Введение в проблематику российского консерватизма. – СПб.,

Издательский Дом С.-Петербургского государственного университета, 2007. – С.154-175.

7. Стрельник Е.А. Украинский традиционализм и дискурс "женской ответственности" за низкую рождаемость/ Е.А. Стрельник // Социологические исследования. – 2012. – №8. – С. 71-77.

8. Требин М.П. На шляху до відкритого суспільства: прострадянський транзит/ М.П.Требин // Український соціум. – 2009. – № 2 (29). – С.141-153.

9. Шелестюк Е.В. Этнос как составная часть корпоративной культуры (на примере учебных заведений Великобритании)/ Е.В. Шелестюк / Язык и культура. – 2016. – №2 (34). – С.106- 119.

10. Эткинд А. Столетняя революция: юбилей начала и начало конца/ А. Эткинд // Отечественные записки. – 2004. – № 5. – С. 40-54.

References

1. Anchel E. Etos i istoriya/ E. Anchel. – М.: Mysl, 1988.
2. Gusev V.A. Konservativnyie ideologii/ V.A. Gusev // Sotsiologicheskie issledovaniya. –1994, – 11. S.128–135.
3. Dijk van T. A. Yazyik. Poznanie. Kommunikatsiya/ T.A. van Dijk. – М: Progress Pbl., 1989.
4. Demidov A.I. Diskursivnyie politicheskie praktiki kak vidyi «mysledeystviya»/ A.I. Demidov // Vestnik Povolzhskogo instituta upravleniya. – 2015. – № 6. –S. 29 -35.
5. Koloskov A.N. Nazad k buduschemu: o konservativnom diskurse/ A.N. Koloskov // Studia culturae. – 2011. – №13. – S. 94–98.
6. Sokolov E.G. Personazhi i obrazyi konservatizma v istorii russkoy kultury/ E.G. Sokolov // Vvedenie v problematiku rossiyskogo konservatizma. – St-Petersburg, University Press, 2007 .

7. Strelnik E.A. Ukrainskiy traditsionalizm i diskurs "zhenskoy otvetstvennosti" za nizkuyu rozhdaemost/ E.A. Strelnik // Sotsiologicheskie issledovaniya, – 2012. – № 8. – S. 71-77.
8. Trebin M.P. Na shlyahu do vIdkritogo suspIlstva: prostradyanskiy tranzit/ M.P. Trebin //Ukrayinskiy sotsium. – 2009. – № 2 (29). – S. 141-153.
9. Shelestuk E.V. Etos kak sostavnaya chast korporativnoy kulturyi/ E.V. Shelestuk //Yazyik i kultura. – 2016. – №2 (34). – S. 106- 119.
10. Etkind A. Stoletnyaya revolyutsiya: yubiley nachala i nachalo kontsa/ A. Etkind //Otechestvennye Zapiski. – 2004. – №5. – S. 40 -54.

Кочубейник О.Н.

**РЕСТАВРАЦИЯ ТРАДИЦИОНАЛИЗМА, ИЛИ
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ
КОНСЕРВАТИВНОЙ РИТОРИКИ В
ПРОСТРАНСТВЕ МАССОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ.**

Аннотация. Статья посвящена пониманию феномена реставрации традиционализма как дискурсивной модели социального конструирования в контексте модернизации украинского общества в условиях современных глобальных трансформаций. Автор рассматривает реставрацию дискурса традиционализма в современном пространстве массовой коммуникации. Дискурс традиционализма и риторика консерватизма рассматриваются как особые формы обращения к социальному опыту прошлого, пытающиеся конкретизировать его в настоящем. Охарактеризованы главные особенности дискурса традиционализма. Показано, что консервативный подход к обществу, его институтам характеризуется принципом следования исторической, национальной и социальной традиции. Это означает конструирование установок на

социальную солидарность, развитие национальной экономики, а также приоритет интересов нации и государства перед интересами индивида. Выделены социально-психологические функции дискурса традиционализма в пространстве массовой коммуникации.

Ключевые слова: глобальная трансформация, восстановление традиционализма, риторика консерватизма, коммуникативное общество, историческая, национальная и социальная традиция.

Kochubeynyk O.N.

RESTORATION OF TRADITIONALISM, OR SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FUNCTIONS OF CONSERVATIVE RHETORIC IN MASS COMMUNICATIONS SPACE

Annotation. The article is devoted to the understanding of the phenomenon of restoration of traditionalism as a discursive model of social constructing in the context of modernization of Ukrainian society under the conditions of modern global transformations. Discourse of traditionalism and rhetoric of conservatism are considered as special forms of reference to social experience of the past. The author considered social and psychological roots of restoration of "traditionalism" in contemporary mass communication space. Its main features are characterized: the skeptical relation to abstract theory, orientation to practice; comprehended traditionalism in which the present has the more importance, than the past and the future; a priority of the hierarchy assuming submission of the individual to the major, historically developed public institutes, such, as a family, the right, the state. The conservative approach to society, its institutions is characterized by the principle of following historical, national and social traditions. This circumstance implies the orientation on social solidarity, the development of national economy and the priority of the interests of the nation and of the state to the interests of the individual or social stratum with-out which the full development of the society can hardly be imagined.

Key words: modern global transformation, restoration of traditionalism, rhetoric of conservatism, society, historical, national and social traditions.